

A népességfogyás "kontextusa" - válasz Varga E. Árpád vitaindító tanulmányára -

1. A vita kontextusáról

Több szempontból szerencsésnek tartom, hogy a *Magyar Kisebbség* az erdélyi magyar "népfogyatkozást" generáló demográfiai folyamatokról indított vitát. Azt, hogy az erdélyi magyarság jelenét és jövőjét érintő sorskérdésről van szó, már sokan elmondták előttem. Ki kell viszont emelni, hogy a 2002-es népszámlálások aktuálissá tették a kérdést az erdélyi és az Erdéllyel foglalkozó társadalomtudományos mezőny számára is. Azt hiszem, nem tévedek azzal, ha megemlítem, hogy a 2002-es év folyamán Erdélyben a társadalomkutatók erről a témáról írtak a legtöbbet, és e téma kapcsán tartották a legtöbb szakmai tanácskozást. A téma kapcsán megnyilatkozókat elég jól reprezentálja a jelen lapszám. Az eddigi írások közül a következőket tartom a tájékozódáshoz elengedhetetlenek:

1. A *Revista de Cercetari Sociale*ban jelent meg Vasile Ghetau¹, illetve Vladimir Trebici² egy-egy írása. Ezek közül magyar részről Ghetau cikke kapott nagyobb figyelmet. Varga E. Árpád bemutatta a magyarországi közönségnek is. Ghetau becslése zárt népességre vonatkozik, vagyis a migrációs "0" hipotézisből indul ki. Számításai az 1992-es népszámlálásból kiolvasható női termékenységi mutatókat veszik alapul, ebből építi fel longitudinális elemzését. Ghetau a romániai magyar népességre vonatkozó előreszámításai, ahogy azt e lapszám vitaindító tanulmánya is mutatja, beépültek a magyar kutatók érvrendszerébe.

2. A népszámlálásokat megelőzően jelent meg a *Korunk* 2002/2-es száma *Hányan voltunk? Hányan vagyunk?* címmel. Ebben - véleményem szerint - két tanulmány érdemel figyelmet. Veres Valér egy becslést tett közzé a magyarok 2002-es lélekszámára vonatkozóan, amelyben ugyan a népszámlálási eredményekhez képest mintegy százezret "tévedett", módszertanilag azonban nem tekinthető elhibázottnak.³ Veres a népszámlálásokat követően felülvizsgálta eredeti számításait. Ezt a *Demográfia* 2002/2-3. számában tette közzé.⁴ Horváth István a hivatalos román kivándorlási statisztikák mellett a fő befogadó országok bevándorlási adatai, illetve a nemzetközi migrációra vonatkozó adatok alapján nyújt képet a migráció mértékéről és jellegéről.⁵

3. Nem tudományos jellegű és igényű Magyarai Nándor László újságcikke⁶, amely azonban először veti fel a regisztráció módszertani sajátosságait okoló hipotézist.

4. Mindenképpen ki kell egészítenünk ezt a sort Szilágyi N. Sándor nevével, aki az asszimiláció kérdéskörében vet fel figyelemre méltó és egyben többek által vitatott gondolatokat. A szerző népességfogyatkozásra vonatkozó írása e lapszamban jelenik meg, azzal kéziratban és élőszóban volt szerencsém találkozni.⁷

Láthatjuk tehát, hogy 2002-ben az erdélyi magyar társadalomtudományos szövegmező egyik neuralgikus pontja a népességfogyatkozás. Ez nem merül ki az erről szóló elemzések nagy számában. Elég, ha arra gondolunk, hogy a különböző szakmai tanácskozásokon, írásokban, a szociológusok nyilatkozataiban a népességfogyatkozéhoz viszonyul gyakorlatilag minden: az oktatási rendszerre, a politikumra vagy az egyházra vonatkozó kutatásoktól a közgazdaságtani elemzésekig és Románia Európai Unió csatlakozási tárgyalásáig. Ilyen körülmények között mindenképpen szerencsés, ha valaki formális keretet biztosít a vitának. A jelen vita kapcsán a téma majdnem minden szakértője megszólal. Ez pedig önmagában hordozza egy tisztulási folyamat reményét, ami a hipotéziseken túlmutató konkrét vizsgálat elengedhetlen feltétele.

A vitaindító cikk megválasztását ugyancsak szerencsésnek tartom, legfőképpen azért, mert Varga E. Árpád a témával a nyolcvanas évek óta foglalkozó jogosan elismert kutató. Az utóbbi évtizedben az Erdélyre vonatkozó demográfiai "szövegtermelésben" minőségi és mennyiségi értelemben egyaránt vezető szerepet vívott ki magának.

Figyelemre méltó, ahogy a tanulmány elsőként azt a közéleti politikai kontextust tisztázza, amelyek a nyolcvanas évektől kezdődően az Erdélyre vonatkozó demográfiai elemzések keretétül szolgáltak. Ebben pedig döntő változások

történtek. Ahogy a vitaindító szerzője írja, az 1977-es népszámlálások nemzetiségi statisztikáihoz való hozzáférést a hatalom korlátozta, ez pedig tág teret hagyott a különböző jellegű vélekedések terjedésére. Részben ennek volt köszönhető, hogy a '92-es népszámlálás adatait a magyarországi és erdélyi magyar közvélemény egyaránt gyanakvással fogadta. A vitaindító szerzője szerint *"a romániai népszámlálások eredményeinek vitatása tehát az érdemi válasza törekvő írások esetében végül is termékenyítő hatású hipotézisnek bizonyult."* Lehet, hogy ez részben igaz. Erdélyben azonban a társadalomtudományok művelésének és a társadalmi önismeretnek semmiképpen nem tett jót. Azok a tanáriumok, akik a kolozsvári szociológia tanszéken megértették velem, hogy a népszámlálási eredmények alapvetően hitelesek, joggal bírálták ezt. Mindez azonban napjainkra lényegtelené vált, a 2002-es népszámlálások ugyanis befagyasztották a 2 millió erdélyi magyarról szóló demográfiai narratívákat. E változások már a népszámlálás előtt is érződtek, többek között annak köszönhetően, hogy Varga E. Árpád magyar nyelven is hozzáférhetővé tette Vasile Ghetau a romániai magyarság számának alakulására vonatkozó prognózisát.⁸ Önmagában az, hogy a jelen vitaindítóban Ghetau számításai főszerephez jutnak a román és magyar népességstatisztika közti párbeszédben, előrelépést jelent. Azt is ki kell emelnem, hogy ez "román részről" sem marad viszonzatlan (pontosabban szólva vannak előzményei). A vitaindító szerzőjét a kolozsvári szociológia tanszék munkatársai felkérték az 1910-es népszámlálást bemutató román nyelvű kötet utószavának a megírására. Ez (legalábbis tudtommal) az első ilyen jellegű felkérés, amit egy román munkacsoport egy magyar kutatónak tesz. Úgy vélem, hogy számunkra, erdélyiek számára mindenképp tiszteletet parancsoló és egyben elgondolkodtató, ha valakit magyarországiént ér az ilyen felkérés. Főleg akkor, ha az erdélyi társadalomtudományok nagy lehetőségét a két (magyar és román) mezőnyhöz való sajátos viszonyban látjuk.

Varga E. Árpád a tanulmány elején leszögezi, hogy feladata egy többismeretlenes egyenlet felvázolása, melyben a népességfogyást kiváltó okok szerepelnek. Hármat sorol fel közülük: *a természetes fogyást, az elvándorlást és az asszimilációt.* Ezzel csak egyetérteni lehet, egy jelentékeny és egy kevésbé jelentékeny észrevétellel.

Bár lábjegyzetben utaltam rá, úgy vélem, hogy Varga a kelleténél kisebb súlyt helyez a regisztráció módjára. Magyarai Nándor László írja, hogy *"Az adatrögzítés során 1992-ben, akárcsak most, azokat is nyilvántartásba vették, akik időszakosan nem tartózkodtak lakhelyükön, vagy külföldön tartózkodtak. Változás abban volt, hogy ezúttal az egy évnél hosszabb ideje külföldön tartózkodókat nem vették számításba a végső népességszám kalkulációjakor"*⁹. Valójában azt kell figyelembe vennünk, hogy egyrészt lehet, hogy már 1992-ben kevesebben voltunk, hisz sok esetben olyanokat is regisztráltak, akik hosszabb ideje külföldön tartózkodtak, másrészt, hogy a statisztikai veszteség egy része tulajdonképpen egy *"dezintegrált, bizonytalan helyzetű populációt jelent, amely úgy van távol, hogy a helyzete teljesen tisztázatlan"*¹⁰.

A kijelentés első részével kapcsolatban (vagyis lehetséges, hogy már '92-ben is kevesebben voltunk) a vitaindító szerzőjének egy korábbi írásából indulhatunk ki, noha ő maga nem az alábbiakban vázolandó következtetésekre jutott¹¹. Ebben arra kérdez rá, hogy a '92-es népszámlálások kapcsán *"hiteles vagy harci statisztikáról"* beszélhetünk-e. Ion Iliescu elnököt idézi, aki szerint Erdélyben 1,2 millió magyar van, valamint a Bihar megyei RMDSZ alelnökét, aki szerint *"A népszámlálás igen fontos, hiszen legalább tíz évre meghatározza hivatkozási alapunkat. Ha most sikerül kimutatniuk, hogy Erdélyben nem 2,5, hanem 1-1,5 millió magyar él, akkor el vagyunk veszve"*¹². Ha elfogadjuk azt az igen valószínű feltevést, hogy a népszámlálási eredményeket a Statisztikai Hivatal nem hamisította meg, akkor a statisztika harci mivolta a népszámlálást övező közhangulatban volt keresendő. Ez pedig azt eredményezhette, hogy (miként a Vajdaságban ma) nemzeti kötelesség minél több magyart, így a valóságban külföldön lévő családtagot regisztráltatni. 2002-re a közhangulat ilyen irányú nyomása enyhült, másrészt, mint mondtuk, megváltozott a regisztráció módja. A végső számításból kimaradtak azok, akik több mint egy éve külföldön tartózkodnak. Szerzőnk ennek kapcsán nem tesz elég világosan különbséget végleges és ideiglenes elvándorlók között.

A kevésbé jelentékeny észrevétel, a magyar anyanyelvű cigányság disszimilációjára vonatkozik. A szerző ezzel kapcsolatban úgy véli, hogy a sváb és a cigány disszimiláció az 1977-1992 közötti időszakkal szemben az általunk elemzett időszakban nem jellemző. Véleményem szerint Szatmár és Bihar megyékben beszélhetünk cigány disszimilációról. A sváb disszimilációról mondottakkal maximálisan egyetértek.

Következő észrevételem a tanulmány utolsó mondatára vonatkozik: *"Nem szívesen dobálóznék számokkal. De ha e három összetevő megoszlását valamiképpen mégiscsak szemléltetni kellene, akkor sommásan úgy jellemezném - az asszimilációs veszteséget a természetes fogyás és a migrációs hiány együttes nagyságától téve függővé, ez utóbbira vonatkozó bizonytalan becslésnek pedig az alsó értékszakaszát véve alapul -, hogy azok megközelítően 5:4:1 arányban viszonyulhatnak egymáshoz. (Számokban kifejezve: a nemzetközi vándormozgalomból adódó hiány 90 ezer, a természetes fogyás 80 ezer, az asszimilációs veszteség pedig ilyenformán 20 ezer körülire tehető)".* A magam részéről számokkal végképp nem mernék dobálózni, egy dolgot azonban mindenképpen hiányolok, és pedig az

asszimilációra vonatkozó módszertani kitévelt. A fenti mondat logikája formális szempontból problémamentes: ha elfogadjuk, hogy a fogyást a nevezett három tényező befolyásolja, akkor a migráció és a természetes fogyás arányainak ismeretében valóban következtetni tudunk az asszimiláció mértékére. Úgy vélem azonban, hogy az asszimiláció mindenképpen önálló kutatási problematika, egy vitaindító tanulmánynak pedig mindenképpen magára kell vállalnia azt a feladatot, hogy az őt követő szerzők állításait rá vonatkoztatva teszik meg. Tisztában vagyok azzal, hogy a szerző nemrég egy, az asszimiláció kérdéskörét taglaló igen színvonalas tanulmányt jelentetett meg¹³, vagyis e feltevéssel vélhetően egyetért. A szerkesztők esetleg áthidalhatták volna ezt a problémát azzal, hogy két vitaindító tanulmányt küldenek ki a résztvevőkhöz. Szilágyi N. Sándor cikkére gondolok. Tanulmánya asszimilációra vonatkozó észrevételei figyelemre méltóak. Szilágyi N. egyébként az asszimiláció vonatkozásában alsó határnak fogadná el, vagy talán kevesellné is a szerző 20 ezres becslését. Hangsúlyozom, ezzel nem a vitaindító erőit akarom elvitatni.

2. A népességfogyás kontextusáról

További mondanivalómat, a vitaindító tanulmány szerkezetétől eltérően, "hátról" építem fel. A vitaindító szerzője ugyanis a tanulmány végén részletezi a népességfogyás településtípus szerinti és részben területi összetevőit. Én most ennek a részletes kifejtésére vállalkozom. Néhol olyan számsorokat is be fogok mutatni, amelyekkel a szerző esetében már találkozhattunk. A vita szisztematikus olvasóitól ezért elnézést kérek.

Varga E. Árpád elemzése megkezdésekor a fogyás három okát sorolja fel. Én ezeket *tényleges* vagy *faktuális* okoknak nevezném. Én most inkább a kontextusokról, vagy, ha úgy tetszik, kontextuális okokról szeretnék beszélni. Az alábbi táblázat megvilágítja, hogy mire gondolok.

1. táblázat

Faktuális okok alatt azokat a tényleges szociális és demográfiai történéseket értem, amelyek apasztják a magyar népséget. Erről beszélünk abban az esetben, amikor egy adott településen, régióban a magyarok tömegesen döntenek a kivándorlás mellett, kezdik nem magyarként identifikálni magukat, nem vállalnak gyereket vagy magas arányban halnak meg.

Kontextuális okok alatt azokat a társadalmi és demográfiai tényezőket értem, amelyek a tényleges okokat valószínűsítik. Elég plauzibilis hipotézis például, hogy olyan településeken, régiókban, ahol a magyarok aránya kisebb, az asszimiláció nagyobb mértékű. Hasonlóképpen a városi közeg asszimilációs és migrációs hatásairól is meg lehet fogalmazni hipotéziseket. Ugyancsak a kontextuális okok közé soroltam a nem magyar népesség számának alakulását, mivel, ha például egy régióból a nem magyar népesség tömegesen távozik bizonyos okok miatt, elképzelhető, hogy ez a magyar népesség alakulásában is megmutatkozik. A természetes szaporulatról tudjuk azt, hogy az egyazon földrajzi térben élő etnikumok demográfiai viselkedése nem feltétlenül azonos, de amennyiben szociális körülményeik hasonlóak, valószínűsíthető a hasonulás. Kérdéseim tehát a következők:

- *Hogyan és milyen mértékben befolyásolja a magyarok számának alakulását egy adott terület (megye) urbanizációs foka (városi környezet)?*

- *Hogyan és milyen mértékben befolyásolja a magyarok számának alakulását egy adott terület (megye) tömb/szórvány jellege (magyarok aránya)?*

- *Függ-e az egyes régiókban (statisztikai értelemben) a magyarok számának alakulása a nem magyar népesség mozgásától, vagy a különböző etnikumok népességfejlődése eltérő pályán mozog?*

A kontextusok sora folytatható lenne a makrogazdasági helyzettől a mobilitási csatornák sajátosságáig. E hármat azért emeltem ki, mert a népszámlálás előzetes és azóta megjelent végleges eredményeit ezek szerinti részletezésben tették közzé. Ezekre vonatkozóan meglehetősen egzakt válaszokat adhatunk.

Előrebocsátom, a fentieket egy regressziós modellben foglalom össze. A felhasznált adatokat megye, és ezen belül településtípus szerint tette közzé a Román Statisztikai Hivatal (www.recensamant.ro). A megyénkénti összehasonlításnak van egy olyan előnye, hogy a faluról városra irányuló migrációt nagymértékben (nem teljesen) kiszûri, mivel jó okunk van feltételezni, hogy ez döntően egyazon megyén belül játszódott le. Ez alól kivételt képez a

dél-erdélyi iparvidék. Az itteni népességfogyás egy része nagy valószínűséggel az Erdélyen belüli migrációnak tulajdonítható.

2.a. A népességszám alakulása településtípusok szerint

1. ábra. Az erdélyi magyarok száma és fogyása településtípusonként

Az összesen 1416800 erdélyi magyar 55 százalékát regisztrálták municípiumi vagy városi állandó lakhellyel rendelkezőként, 45 százalékát pedig községiként. Az utóbbi tíz évben a városi magyarok fogyása volt igazán drasztikus: számuk 17 százalékkal csökkent. Ezalatt a községi magyarok 4,9 százalékkal lettek kevesebben, ami 1,3 százalékkal haladja meg az erdélyi átlagot. Ez egyben azt is jelenti, hogy a 2002-es népszámlálások szerint az erdélyi magyar társadalom kevésbé városias, mint 1992-ben.

2. ábra. A magyarok aránya Erdélyben 1956-2002 között településtípusonként

Hosszabb időtávra kivetítve láthatjuk, hogy Erdélyen a magyarok aránya városon meredeken csökken, míg a községeken belül stagnál. A magyarok erdélyi viszonylatban relatíve magas urbanizáltsági foka valamikor az 1992-es és 2002-es népszámlálások között egyenlítődt ki. Már 1992-ben is alacsonyabb volt a magyarok aránya városokon, mint községeken. Ez a különbség az utolsó két népszámlálás alatt eltelt tíz évben fokozódott. 1956 és 2002 között az arányszámokra vonatkozó trendvonalak majdhogynem lineárisak. Ezzel kapcsolatban két dolgot érdemes különválasztani:

1. A vizsgált periódus alatt megváltozott az erdélyi magyarok társadalmi szerkezete, helyesebben a magyarok Erdély társadalmi szerkezetében elfoglalt helye, azzal, hogy a magyarok "kezdetben" relatív magas urbanizáltsági foka 92-re az átlag alá süllyedt. Ez a trend folytatódott 1992 és 2002 között. Ennek nyomán egyre inkább a perifériális jellegű településeken koncentrálnak.

2. Bár jól látható, hogy e folyamatot az 1989-es rendszerváltozás nem törli meg, világosan kell látni, hogy az egyenes trendvonalak mögött 1989 előtt és után teljesen más társadalmi-demográfiai folyamatok húzódnak meg. 1990 előtt egy, a szocialista tömbön belül is kiemelkedően gyors urbanizációs folyamatnak lehettünk tanúi. A városokra való beáramlás minden etnikum esetén magas volt. Ami a magyarok városokon belüli arányának csökkenését eredményezte, az a román lakosság urbanizációjának nagyobb üteme, valamint a községeken belüli magasabb aránya. 1990 után a városokon a magyarok száma a többi nemzetiségnél nagyobb arányban csökken. Megállapíthatjuk, hogy az urbánus közeg a népességfogyás egyik kontextuális oka.

2.b. A népességszám alakulása megyénként

3. ábra. A magyar nemzetiségűek számának alakulása megyénként

Látható, hogy a fogyás mértéke igen különbözik megyénként. Átlag alatti értéket kapunk Hargita, Kovászna, Szatmár, Szilágy és Maros, átlag fölöttit Beszterce-Naszód, Bihar, Máramaros, Kolozs, Fehér, Temes, Brassó, Arad, Szeben, Hunyad és Krassó-Szörény megyékben.

2.c. Város és falu; tömb és szórvány.¹⁴ Az urbanizáltság és a heterogén etnikus környezet összefüggései

A városi magyarok nagyobb arányban fogynak, mint a községiek. Ha ezt az összefüggést megyék szerint specifikáljuk, minden esetben igaznak bizonyul. Vagyis a városiak minden megyében nagyobb arányban fogynak, függetlenül a megye más jellemzőitől (etnikai arányoktól, a más nemzetiségűek fogyásától). A két arány közti különbség természetesen változhat más tényezők függvényében.

4. ábra. A magyarok számának alakulása megyénként, településtípus szerint

2. táblázat

	városiak	községek
1	2	3
Szatmár	-14,4%	0,1%
Kovácsna	-10,2%	-2,6%
Maros	-16,1%	-3,6%
Hargita	-10,0%	-3,9%
Szilágy	-17,1%	-4,1%
Máramaros	-18,6%	-4,3%
Bihar	-20,3%	-5,6%
Szeben	-22,1%	-6,9%
Brassó	-22,8%	-9,2%
Kolozs	-19,7%	-9,4%
Beszterce	-16,7%	-10,1%
Arad	-22,7%	-13,3%
Fehér	-17,9%	-14,7%
Temes	-19,6%	-15,4%

Krassó-Szörény	-26,8%	-16,9%
Hunyad	-25,3%	-22,9%

A szórányszóráshelyzetben lévő magyarok nagyobb mértékben fogytak, mint a tömbben élők. Az összefüggést megkíséreltem településtípus szerint specifikálni. Mindkét alcsoportra egyváltozós regresszió-elemzést végeztem. Ezt jeleníti meg grafikusán az 5. és 6. ábra:

5. ábra. A városban élő magyarok számának alakulása

6. ábra. A községekben élő magyarok számának alakulása

Ha a regressziós egyenes meredekségét nézzük, kiderül, hogy a magyarok aránya a városi lakosság fogyását határozza meg nagyobb mértékben, bár a községi magyarok fogyása sem független tőle. Míg a városiak esetén csupán a Székelyföldön találunk átlagon aluli értéket, a községekben élő magyarok esetében ehhez még hozzájön Szatmár, Maros, Szilágy, Máramaros, Bihar, Szeben, Kolozs és Brassó megye. Nyilvánvaló, hogy a magyarok megyén belüli viszonylag alacsony aránya a községekben nem jelent automatikusan szórányszóráshelyzetet. A partiumi területek (Szatmár, Szilágy, Bihar) jó része valójában rurális szinten etnikai tömb. Bihar megyét érdemes külön kiemelni. Itt ugyanis a községekben élő magyarok viszonylag kismértékű fogyása mellett a városok (elsősorban Nagyvárad) magyarsága 20 százalékkal csökken.

Meg kell jegyezni, hogy a magyarok urbanizáltsági foka és megyén belüli aránya statisztikai értelemben nem függetlenek egymástól:

3. táblázat.

A magyarok urbanizáltsága és megyén belüli aránya

	Magyarok urbanizáltsági foka		magyarok aránya	
	1992	2002	1992	2002
<i>Hunyad</i>	95,6%	95,5%	6,2%	5,2%
<i>Krassó-Sz.</i>	88,2%	86,8%	2,1%	1,8%
<i>Szeben</i>	84,9%	82,5%	4,3%	3,7%
<i>Máramaros</i>	80,0%	77,3%	10,2%	9,1%

Brassó	72,3%	69,0%	9,9%	8,7%
Kolozs	68,4%	65,8%	19,9%	17,4%
Temes	67,4%	66,3%	9,0%	7,6%
Arad	61,1%	58,3%	12,5%	10,7%
Bihar	59,8%	55,7%	28,4%	25,9%
Fehér	54,6%	53,6%	6,0%	5,4%
Szatmár	51,8%	47,9%	35,0%	35,2%
Kovászna	51,7%	49,7%	75,2%	73,8%
Maros	50,5%	47,0%	41,4%	39,3%
Hargita	42,8%	41,3%	84,7%	84,6%
Beszterce	41,0%	39,2%	6,5%	5,9%
Szilágy	39,3%	35,9%	23,7%	23,1%
Erdély	56%	55%	20,80%	19,60%

A szórványterületeken élő magyarok urbanizáltsági foka jóval meghaladja a tömbterületekét. Általában arányban városiak: Hargita, Kovászna, Maros, Szatmár és Szilágy magyarjai. A 20 százalék fölötti arányban magyar megyék közül egyedül Bihar volt 1992-ben relatíve urbanizált. 2002-re a városi magyarok fogyása miatt a Bihar megyei magyarok urbanizáltsági foka nagymértékben csökkent.

2.d. A nem magyar népesség alakulása

4. táblázat

A magyar és nem magyar népesség számának alakulása

	Népességszám alakulása a	A magyarok számának alakulása	A nem magyarok
--	-------------------------------------	--	-----------------------

	megyében		számának alakulása
1	2	3	4
Temes	-3,2%	-18,2%	-1,7%
Beszterce	-4,4%	-12,8%	-3,9%
Kolozs	-4,5%	-16,5%	-1,5%
Kovászna	-4,7%	-6,5%	0,8%
Maros	-4,9%	-9,9%	-1,5%
Arad	-5,3%	-19,0%	-3,3%
Máramaros	-5,4%	-15,8%	-4,3%
Bihar	-6,0%	-14,4%	-2,7%
Hargita	-6,4%	-6,5%	-5,7%
Szeben	-6,8%	-19,8%	-6,2%
Szilágy	-6,9%	-9,2%	-6,2%
Fehér	-7,5%	-16,5%	-6,9%
Szatmár	-7,9%	-7,4%	-8,2%
Brassó	-8,5%	-19,0%	-7,4%
Hunyad	-11,1%	-25,2%	-10,2%
Krassó-Sz.	-11,4%	-25,6%	-11,1%

Mint ismeretes, Erdély lakossága 6,4%-kal lett kevesebb. A nem magyarok Szatmár megyét leszámítva mindenhol kisebb arányban fogytak, mint a magyarok. A nem magyar népesség száma Krassó-Szörény, Hunyad és Brassó megyében apadt leginkább, legkevésbé pedig Kovászna, Maros, Kolozs, Temes és Arad megyében. Az előzetes közleményből kiolvasható számadatokat egy pillanatra elhagyva elmondhatjuk, hogy a népességfogyás a dél-erdélyi nehézipari körzetben (Zsil-völgy, Brassó, Resicabánya) volt a leginkább látványos, a belső migrációnak köszönhetően.

5. táblázat.

A magyarok aránya a népességfogyásban

	Magyarok aránya a népességfogyásban	Magyarok aránya a megyében - 1992
Kovászna	104,0%	75,2%
Hargita	86,0%	84,7%
Maros	83,0%	41,4%
Kolozs	73,0%	19,9%
Bihar	68,0%	28,4%
Temes	51,0%	9,0%
Arad	45,0%	12,5%
Szatmár	33,0%	35,0%
Szilágy	32,0%	23,7%
Máramaros	29,0%	10,2%
Brassó	22,0%	9,9%

Beszterce	19,0%	6,5%
Hunyad	14,0%	6,2%
Fehér	13,0%	6,0%
Szeben	12,0%	4,3%
Krassó-Sz.	5,0%	2,1%

Számított leszámlítva minden megye "összfogyatkozásából" a számarányuknál nagyobb rész esik a magyarokra. Ez egyes megyékben elképesztő arányokat ölt. Ki kell emelnünk Maros, Kolozs és Bihar megyéket, ahol a "hiány" több mint 2/3-a, valamint Temes és Arad megyéket, ahol fele esik a magyarokra. Kovászna megyében a 104% azt jelenti, hogy míg a magyarok száma csökkent, a többi nemzetiségé nőtt.

A következő regressziós ábra rámutat arra, hogy a magyarok és nem magyarok népességmozgalma az előzetes adatok alapján statisztikailag független egymástól, nincs a népmozgás megyénkénti értékei között szignifikáns összefüggés. Ha a megye népességmozgalmát nézzük, akkor természetesen más a helyzet. Ezt azonban főleg egy regressziós modellbe belefoglalni, mivel abban *per definitionem* a magyarok is benne foglaltatnak.

7. ábra. A magyar és nem magyar népesség számának alakulása

2.e. A regressziós modell

1. lépés. Páronkénti korrelációk

2. lépés. A "tisza hatás"

A fenti modell valójában összefoglalja az eddig mondottakat.

Az erdélyi magyarság fogyására vonatkozó kijelentést érdemes árnyalni. Erdély egyes magyar közösségei esetében (Székelyföld, Partium egyes részei) a népességfogyás nem haladja meg nagymértékben a regionális átlagot. Máshol (erdélyi nagyvárosokban, Dél-Erdélyben) viszont tényleg drasztikus csökkenéssel állunk szemben.

Az előbbi ábrákból kiderül, hogy a városi közeg a magyar népességcsökkenés elsődleges kontextuális oka. Ennél kevésbé hat a magyarok aránya, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a két dolog statisztikai értelemben nem független egymástól. A magyar és a nem magyar lakosság demográfiai fejlődése egymástól független pályákon halad.

3. A faktuális okokról

Miután rálátásunk van arra, hogy melyek azok a tényezők, amelyek valószínűsítik a fogyást, rákérdezhetünk arra, hogy milyen tényleges demográfiai folyamatokat indítanak be. Ismét a természetes fogyás - kivándorlás - asszimiláció hármashoz értünk. A kérdés, hogy ezek közül vajon mit és mennyire erősít fel az urbánus közeg, illetve a

szórványhelyzet. Az elemzés elsősorban az urbánus közegre kérdez rá, hisz, amint azt a 6. táblázat is mutatja, a hiány majdhogynem felét (81 844) nyolc erdélyi nagyvárosban kereshetjük. Azt persze hozzá kell tenni, hogy ez mind tényleges veszteség, hisz a belső migráció is apasztotta e városok magyar lakosságát.

6. táblázat.

A magyar nemzetiségűek számának alakulása néhány erdélyi városban

Nagyvárad	-17 395	-23,4%
Kolozsvár	-14 885	-19,9%
Vásárhely	-13 414	-16,1%
Szatmárnémeti	-8503	-15,8%
Brassó	-8113	-25,7%
Arad	-7351	-24,6%
Temesvár	-6650	-20,9%
Nagybánya	-5533	-21,3%
Sepsiszentgyörgy	-3856	-7,7%
CsíkSZereda	-3707	-9,8%
Székelyudvarhely	-3622	-9,3%
Zilah	-2549	-18,7%
Kézdivásárhely	-2386	-11,4%
Nagyszalonta	-2225	-17,6%
Szászrégen	-2213	-16,9%

Petrozsény	-1914	-33,7%
Máramarossziget	-1612	-19,8%
Torda	-1568	-21,9%
Margitta	-1431	-16,2%
Gyergyószentmiklós	-1429	-7,5%
Dés	-1394	-20,4%
Nagykároly	-1175	-8,5%
Szilágysomlyó	-902	-18,4%
Szilágycseh	-516	-11,4%
Nagyenyed	-297	-5,9%

Elmondhatjuk, hogy Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Nagykároly kivételével a fenti városok mindegyikében csökkent a magyarok aránya. Kérdés, hogy miért?

3.a. Természetes népmozgalom

A természetes népmozgalommal kapcsolatban teljesen elfogadhatónak tartom a vitaindító cikk Vasile Ghetaura támaszkodó számítását. Kérdésem, hogy a természetes népmozgalmi adatok miben különböznek megyénként, illetve településtípusonként. Ilyen irányú adataink nincsenek nemzetiségi bontásban. Talán nem érdektelen bemutatni a teljes lakosságra vonatkozó adatokat.

8. ábra. Természetes népmozgalom 1992-2002

A városi és községi lakosság eltérő arányú csökkenését nem magyarázhatjuk a természetes népmozgalom különbségével. Falun ugyan magasabb a natalitás, de ez a még magasabb mortalitás miatt nem jelentkezik természetes szaporulatként. Vagyis: elvethetjük azt a hipotézist, hogy a városi és falusi lakosság fogyása közti különbséget a természetes szaporulatban keressük. A megyénkénti eltérésekről részletesen ír Veres Valér¹⁵. Annyit kell megjegyeznünk, hogy természetes szaporulat tekintetében Dél- és Észak-Erdély között találunk jelentős különbséget. A dél-erdélyi magyarok nagyobb aránya részben a terület kedvezőtlen népmozgalmi arányaiból adódik.

3.b. Asszimiláció

Mivel a vitaindító tanulmányban nincsenek az asszimilációra vonatkozó módszertani megjegyzések, és a szerző nemrégiben megjelent tanulmánya sem tárgyalja az 1992-2002 közötti időszakot¹⁶, Szilágyi N. Sándor e számban olvasható tanulmányához folyamodom, amit volt szíves előzetesen rendelkezésemre bocsátani. Szilágyi N., illetve a BBTE Szociológia Tanszék munkatársai között kisebb vita alakult ki az asszimiláció-kutatás módszertanát és jelenségét illetően. A tanszék munkatársai szerint az asszimiláció operacionalizálása problematikus, és mivel egy arányaiban jelentéktelen folyamatról van szó, nem érdemes foglalkozni vele. Szilágyi N. Sándor ebben a vonatkozásban Magyar Nándort idézi: *"a népszámlálás előzetes adatainak olvasata szerint (...) - gyakorlatilag - nincs a kisebbségeket érintő beolvadás"*¹⁷. Említhetnénk még Veres Valért, aki ezt ugyanebben a formában nem mondja ki, de a Demográfiában megjelent tanulmányában a népességfogyás 5%-át tudja be ennek a tényezőnek¹⁸. Szilágyi N. egyébként (ha jól értem) a vitaindítóban megjelent 15 százalékos magyarázóerőt egy alsó határnak fogadja el. A magam részéről hajlok Szilágyi N. álláspontjára. Az asszimiláció operacionalizálását és kutatását szükségesnek tartom. A tanszék munkatársainak annyiban lehet igazuk, hogy a kérdés érzelmileg túlfeszített, ami a vizsgálódást nehezítheti.

Nem akarom itt reprodukálni Szilágyi N. gondolatmenetét, néhány dolgot azonban nagy vonalakban mégiscsak szükségesnek tartok vázolni. Szilágyi N. az asszimiláció - amit *"egy etnikai, nyelvi vagy felekezeti kritériumok alapján meghatározott csoport létszámának (nem számarányának!) és/vagy reprodukciójának egy másik ugyanolyan kritériumok által meghatározott csoport javára történő csökkenése"*-ként határoz meg - három fajtája között tesz különbséget.¹⁹ Ezek: az autoidentifikáció megváltozása, a korábbi heteroidentifikációval nem egyező autoidentifikáció és az etnikai reprodukció csökkenése más etnikum javára. Ezek meghatározását a szerző jelen kötetben lévő tanulmánya tartalmazza. Gondolatmenetünk szempontjából lényeges, hogy az autoidentifikáció megváltozása és a heteroidentifikációval nem egyező autoidentifikáció Szilágyi N. szerint a nem magyar anyanyelvű magyar nemzetiségűek között valószínűsíthető. Az 1992-es népszámlálás anyanyelv/nemzetiség szerinti keresztábrái megyei bontásban vannak meg:

7. táblázat

A román anyanyelvűek aránya a magyar nemzetiségűek között.

1	2
Krassó-Sz.	13,0%
Hunyad	10,0%
Szeben	8,0%
Beszterce	7,0%
Fehér	7,0%
Temes	6,0%
Arad	4,0%

Brassó	4,0%
Máramaros	4,0%
Kolozs	2,0%
Bihar	1,0%
Maros	1,0%
Szatmár	1,0%
Szilágy	1,0%
Hargita	0,0%
Kovászna	0,0%

Ezekre lefuttattunk egy, a fentihez hasonló regressziós modellt, aminek elemei független változóként: a magyarok aránya a megyén belül 1992-ben és a megye magyarságának urbanizáltsági foka 1992-ben:

1. lépés: Páronkénti korrelációk

2. lépés: "A tiszta hatás"

Amennyiben igaz a szerző azon felvetése, hogy az asszimiláció e két fajtáját leginkább a román anyanyelvű magyarok között kell keresnünk (és ezzel - véleményem szerint - egyetérthetünk), akkor ez az első regressziós ábra tanúsága szerint szórványban és magyar vonatkozásban inkább urbanizált megyékben valószínű. Mint már láttuk, e két tényező erősen korrelál. A regressziós ábra második fele azt mutatja, hogy az erősebb kontextust a szórványhelyzet szolgáltatja. Az urbanizáltságnak nincs ettől független hatása. Vagyis az urbánus környezet önmagában nem hat az autoidentifikáció megváltozására, illetve a heteroidentifikációval nem egyező autoidentifikáció irányában. A közöttük lévő statisztikai összefüggés annak köszönhető, hogy a viszonylag homogén magyar közeget biztosító megyék kevésbé urbanizáltak.

Az asszimiláció harmadik válfaja - Szilágyi N. elemzésében -, az etnikai reprodukció csökkenése egy másik etnikum javára ("magyar anyának nem magyar gyermeke születik"), alapvetően a vegyes házasságokkal hozható összefüggésbe. Szilágyi N. különbséget tesz a biológiai és etnikai reprodukció közt. A vegyes házasságokból született gyermekek nemzetiségéből kiindulva korrigálja a magyarok biológiai reprodukciójára vonatkozó arányszámait (amiből Ghetau, illetve a vitaindító tanulmány szerzője kiindult). Ezt nem áll módomban megye és településtípus szerint specifikálni.

3.c. Kivándorlás

Ebben a részben sajátosan és talán ide nem illő módon járnék el. Nem kívánok most hozzászólni ahhoz, hogy a román kivándorlási, illetve a befogadó országok bevándorlási statisztikáiból mi olvasható ki, inkább a kontextuális elemzés fonalát viszem tovább. 2002 januárjában részese voltam egy, a TÁRKI Migrációkutató Csoportja által kezdeményezett 2000 fős, erdélyi magyarokra vonatkozó reprezentatív vizsgálatnak. A vizsgálat a migrációs potenciálra fókuszált. Most a vizsgálat három kérdését szeretném felhasználni. Ezek: "1. Tervezi-e Ön, hogy rövid időre külföldön vállal munkát (mig1), 2. Tervezi-e Ön, hogy hosszabb időre külföldön vállal munkát (mig2), 3. Tervezi-e Ön, hogy külföldön telepedjen le (mig3)". Ezek az ún. nyers migrációs potenciál mutatói, amelyeket az elemzés során tovább lehet tisztítani.²⁰ A migrációs hajlandóságból természetesen nem olvashatjuk ki a tényleges migráció arányszámait. Az is igaz, hogy az 1992-2002 közötti értékre bajosan adhatunk akár közelítést is egy 2002-es mérés eredményei alapján. Ennek ellenére elemzésemben nem tartom haszontalannak az eredmények bemutatását. Már csak azért sem, mert segítségükkel az elkövetkezendő évek kivándorlásának forrásvidékét becsülhetjük meg. A következő táblázat a településnagyság, a magyarok településen belüli aránya, illetve e három mutató közötti összefüggéseket mutatja. Az előbbi két tényező statisztikai értelemben természetesen az általunk vett mintában sem független egymástól ($p=-0,599$)

8. táblázat.

A nemzetközi migráció típusai és a település jellemzői közötti összefüggés (korrelációs együtthatók)

	Magyarok aránya a településen	A település nagysága
Időszakos munkavállalás	-0,129	0,95
Tartós munkavállalás	-0,170	0,134
Elvándorlás	-0,209	0,203

A táblázatban szereplő összes korrelációs érték szignifikáns, vagyis megállapíthatjuk, hogy az etnikai szempontból heterogén környezet, illetve az urbánus közeg valószínűsíti a migráció szándékát. Az is világosan kirajzolódik, hogy a hatás erőssége a szülőföldről való kilépés "intenzitásával" (időszakos munkavállalástól a végleges elvándorlásig) egyenes arányban fokozódik. Vagyis a szórványhelyzetben, illetve nagyvárosokban élők nagyobb valószínűséggel szeretnék rövid időre, még nagyobb valószínűséggel hosszabb időre munkát vállalni az átlagnál, de leginkább végleg el szeretnék hagyni az országot.

A lépésenkénti regressziót ezekre az adatokra is lefuttatva azt kapjuk, hogy az erősebbnek mutatózó heterogén etnikai környezet mellett a település nagyságának csak az utolsó migrációs típus, az elvándorlás esetén van jelentősége, vagyis ez esetben mondható el biztonsággal, hogy a nagyobb városban élő magyarok mindenképpen nagyobb arányban akarnak elvándorolni függetlenül az adott város etnikai összetételétől. Persze a szórványhelyzet ezen elhatározások tömegességét fokozza.

Következtetés

A TÁRKI Migrációs Munkacsoportja a nagyvárosokon tapasztalható nagyobb migrációs és külföldi munkavállalási potenciált azzal magyarázta, hogy azok inkább részesei egy globális (tegyük hozzá, legalábbis kárpát-medencei) munkaerő-piaci körforgásnak. A falvak népe ezzel szemben kis helyi, fragmentált munkaerő-piacok részese. E munkaerő-piaci mozgások mellett az etnikus identitások másodrendűek. Horváth István a romániai magyarok

Magyarország fele történő mozgását etnikai migrációnak minősíti. Érvélese szerint ugyanis nemcsak a push, hanem a pull faktorok terén is érvényesülhet az etnikai szelekció. Míg '89 előtt vagy a kilencvenes évek első felében ténylegesen lehetett okolni a kivándorlás miatt a magyarellenes hazai politikát, a kilencvenes évek közepétől gazdasági (munkaerő-piaci) mozgásról van szó. Ami azonban mégis etnikus, mondja Horváth, mivel a magyarnyelvűség és a magyar identitás egy, a folyamat során igen jól konvertálható kulturális tőke²¹. Ez ad az erdélyi városok népmozgalmának (a pull faktorok irányából) etnikai töltetet, és magyarázza a nagyobb arányú népességvesztést. A másik oldalon az asszimiláció a gazdaságilag viszonylag prosperáló dél-erdélyi térségben - véleményem szerint - szintén munkaerő-piaci mozgásokkal magyarázható. Csak épp ellenkező irányúakkal. A román munkaerőpiacon ugyanis a románnyelvűség lehet jól konvertálható kulturális tőke, s egyes szegmenseiben a magyar identitás hátrányt jelenthet. Az is érthető, hogy azok a mobilitási csatornák, amelyek az ilyen típusú munkahelyeket elérhetőkké teszik, szintén jobban elérhetőek városról.

Vagyis: a probléma abban rejlik, hogy az erdélyi magyarok jelentős része a munkaerő-piaci kihívásokra migrációval vagy asszimilációval válaszol. Ezt a részt pedig leginkább a vegyes vagy erős román többségű nagyvárosokban kell keresnünk. Más szóval: ezek a nagyvárosok, ahol a magyarok tömegével "nem tudnak mit kezdeni magukkal". Ez pedig, mint láttuk, ahhoz vezet, hogy míg a községekben a magyarok számaránya stagnál, addig a városokban zuhan. A folyamat során megváltozik a magyarok Erdély társadalomszerkezetében elfoglalt helye. Egyre inkább a periferiális településeken, és ami ezzel együtt jár, a kis helyi, fragmentált munkaerő-piacokon koncentrálnak. Mindez közösségünket egy újabb modernizációs nekilendülés során igen nehéz helyzetbe hozhatja szociálisan, strukturálisan és demográfiailag egyaránt. Ez utóbbival kapcsolatban elég Veres Valér egyre valószínűtlenebbül hangzó kijelentésére utalni: "Ha feltételezzük, hogy a magyarok a többséggel azonos egészségügyi ellátási viszonyok között élnek, márpedig ez így van, mert ugyanazokat a szolgáltatásokat (kórházak, rendelők, élelmiszerek) veszik igénybe, és ugyanazok az életkörülményeik, akkor a korszpecifikus halandósági arányszámok között nem lehetnek lényeges eltérések"²². Nos, véleményem szerint, ha Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely magyar lakossága nagymértékben lecsökken, nem valószínű, hogy a közösség egészének modernizációs foka (pl. egészségügyi ellátása) növekedne. Ez pedig legalább akkora probléma, mint önmagában véve a népességfogyatkozás.

Jegyzetek

- 1 Ghetau, Vasile: O proiectare conditionala a populatiei României pe principale nationalitati. *Revista de Cercetari Sociale* 1996. 1. sz.
- 2 Trebici, Vladimir: Minoritatile nationale în România: prezent si estimare proiectata. *Revista de Cercetari Sociale* 1996. 1. sz.
- 3 Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. *Korunk* 2002. 2. sz.
- 4 Veres Valér: A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia* 2002. 2-3. sz.
- 5 Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk* 2002. 2. sz.
- 6 Magyarai Nándor László: Megfogyatkozásunk diszkrét bája és egyéb tehetetlenségeink. *Magyar Hírlap* 2002. augusztus 2.
- 7 Szilágyi N. Sándor: A romániai magyarság csökkenésének tényezői. *Magyar Kisebbség* 2002. 4. sz.
- 8 Lásd Varga E. Árpád: Vasile Ghetau előreszámítása Románia nemzetiségeiről (1992-2025). *Hitel* XIII. évf., 2000. 7. sz.
- 9 Magyarai Nándor László: *i. m.*
- 10 Uo.
- 11 Varga E. Árpád: Hiteles vagy harci statisztika? Az 1992-es romániai népszámlálás kérdőjelei. *Hitel* 1993. 3. sz. A

tanulmány megjelent a Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok.* (Püski Kiadó, Budapest, 1997.) c. kötetben.

¹² Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok.* Püski Kiadó, Budapest, 1997. 221.

¹³ Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio XIII.* évf. 2002. 1. sz.

¹⁴ A tömb és szórvány kifejezéseket az alábbiakban statisztikai értelemben (a magyarok számaránya) használom.

¹⁵ Veres Valér: A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia* 2002. 2-3. sz.

¹⁶ Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio XIII.* évf. 2002. 1. szám.

¹⁷ Magyarai Nándor László: *i. m.*

¹⁸ Veres Valér: A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia* 2002. 2-3. szám.

¹⁹ Szilágyi N. Sándor: *i. m.*

²⁰ Sík Endre - Simonovits Bori - Örkény Antal: *A határon túli magyarok várható munkaerő-mozgásának szociológiai mechanizmusai.* 2002. Kézirat.

²¹ Horváth István: *i. m.*

²² Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. *Korunk* 2002. 2. szám. 10.

- [Varga E. Árpád: A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól](#)
- [Benedek Gyula: Vélemény Varga E. Árpád *A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól* c. tanulmányáról](#)
- [Horváth István: A migráció hatása a népesség előszámítására](#)
- [Kiss Tamás: A népességfogyás "kontextusa" - válasz Varga E. Árpád vitaindító tanulmányára -](#)
- [Sebők László: Hozzászólás Varga E. Árpád vitaindító írásához](#)
- [Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra](#)
- [Veres Valér: A romániai magyarok 2002. évi lélekszámáról](#)
- [Dr. Görömbei Sára: Demográfiai kutatás a kárpát-medencei magyarság fogyásának okairól](#)
- [Rónai András: Erdély népességi viszonyai](#)
- [Vita Sándor: Tallózás az 1930. évi román népszámlálás köteteiben](#)
- [Schneller Károly: Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben](#)
- [Dr. Oberding József György: Adatok az erdélyi magyar középosztály termeléséhez](#)
- [Dr. Kovács Alajos: A nemzetiségi statisztika problémája](#)
- [A lakosság megoszlása nemzetiség szerint a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(A\)](#)
- [A lakosság megoszlása nemzetiség szerint a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(B\)](#)
- [A lakosság megoszlása nemzetiség szerint a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(C\)](#)
- [A lakosság vallás szerinti megoszlása a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(A\)](#)
- [A lakosság vallás szerinti megoszlása a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(B\)](#)
- [A lakosság megoszlása anyanyelv szerint a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(A\)](#)
- [A lakosság megoszlása anyanyelv szerint a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(B\)](#)
- [A lakosság megoszlása anyanyelv szerint a 2002-es népszámlálási adatok alapján \(C\)](#)
- [A lakosság nem szerinti megoszlása a 2002-es népszámlálási adatok alapján](#)
- [Rostás Zoltán: Előszó A. Golopentia: *Ajánlások a jövő rendszer kormányprogramjához* c. írásához](#)
- [Anton Golopentia: Ajánlások a jövő rendszer kormányprogramjához](#)
- [Kalligram Alapítvány Jogelemző Csoportja \(Jarábik Balázs, Csirik Zsolt, Gál Gábor\): Memorandum: a Szlovák Köztársaság által a magyar kedvezménytörvény módosításához kidolgozott jegyzék jogi elemzése](#)
- [Richard Jenkins: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom](#)
- [Horváth Réka: Az RMDSZ céljainak változása az elmúlt tizenkét év során](#)
- [Veress Emőd: A prefektusi tisztség az önkormányzati rendszerben és az alkotmánybírói gyakorlatban](#)

[Császár Melinda: A kedvezménytörvény megjelenítése a központi román sajtóban](#)

- [Kádár Magor: Az érem másik oldala: a státustörvény az erdélyi román köztudatban és a román nyelvű írott sajtóban](#)

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék